

Капельгородський Пилип Йосипович

Життя та творчість

27 листопада 1882 в селі Городище Сумської області в багатодітній сім'ї колишнього кріпака Осипа Капельгородського народився майбутній український поет, прозаїк, публіцист і сходознавець Філіп Осипович Капельгородський. Популярність він здобув завдяки своїм літературним талантам, хоча його вклад в сходознавство — хоча і маловідомий, — не менший, ніж в літературу, а можливо і більший.

Хлопчика спершу віддали в земську школу, а потім — за казенний кошт, — в Роменське духовне училище. Але він не міг змиритися з атмосферою придушення свободи духу, що панувало в бурсі, неодноразово потрапляв у карцер, і невдовзі був виключений. За наполяганням батьків Філіп здає екстерном іспити в Полтавську духовну семінарію, де знайомиться зі своїм майбутнім другом, і, багато в чому, однодумцем — Симоном Петлюрою, який привертає Філіпа до участі в Революційній Українській партії. Навчаючись в семінарії, Пилип Капельгородський веде активну громадську діяльність, випускає рукописний журнал "Світанок", організовує літературний гурток. Згодом час, проведений в семінарії, буде жваво описано Капельгородський в повісті "Записки семінариста", яка принесла йому найбільшу популярність.

У 1902 р. бере участь у так званому "семінарському бунті", однією з основних вимог якого було введення в навчальні програми предмета "українознавство" і більш демократичного режиму в семінарії. Крім того, учасники цих хвилювань брали активну участь в сільських бунтах, що прокотилися в 1902 році по Полтавщині. В результаті Капельгородський був виключений з семінарії, заарештований і відправлений у рідне село під нагляд поліції. Але Пилип Капельгородський вже спробував п'яний смак революційної діяльності, і нелегально повертається на Полтавщину, де продовжує свою громадську діяльність, знову потрапляє під нагляд поліції, і, рятуючись від арешту, в 1904 році переїздить на Кубань. У Армавірі Філіп вчителює, продовжує брати активну участь у революційній боротьбі, і, 6 квітня 1909 року, знову піддається затриманню поліцією. Слідство у справі Капельгородського тривало півроку і 26 вересня 1909 року в м. Новочеркаську відбувся суд, пізніше названий самим письменником "найсвітлішим спогадом у часи столипінської реакції". На підтримку Капельгородського і його соратників в місті були організовані масові демонстрації, і, під тиском громадськості цивільний суд виправдав Пилипа Йосиповича, але рекомендував покинути Кубань.

Восени 1909 р. Капельгородський переїздить на Північний Кавказ, де працює журналістом в губернській газеті "Терек", а також публікується в газеті "Рада" і "Літературно-науковому віснику", збираючи етнографічні та історичні матеріали про Чечню, Інгушетію і Караногай.

Слід зазначити, що в цей час на Північному Кавказі фактично йшла неоголошена війна між горцями і козаками. Незважаючи на деякі послаблення з боку царської влади

у відношенні кавказьких народів — так, наприклад, було заборонено звертати чеченців в християнство, до ісламу і суфізму проявлялося повагу, зростала кількість мечетей і медресе, місцеві мусульмани могли досягти високого положення в царській армії (7 інгушів і 2 чеченця дослужилися до генеральського чину), — гірські народи продовжували залишатися в пригнобленому становищі, в тому числі — і в економічному плані. У 1865 році 600 тис. козаків, розселених на Північному Кавказі, мали земель більш ніж удвічі на душу населення, ніж 948 тис. горян. До 1912 року ситуація ще більше загострилася: на кожного чеченця або інгуша доводилося по 3-6 десятин землі, а на кожного терського козака — по 14 десятин. Саме внаслідок цього, на думку ряду дослідників, "ненависть горян зосередилася на козаках". У доповіді начальника Терської області цареві за 1903 рік зазначено, що на Тереку йде щоденна війна. Чеченці, і в особливості інгуші, організують загони, нападають на козаків, викрадають коней і худобу; а козаки змушені весь час "тримати фронт" по Тереку, виставляючи на ніч роз'їзди і пікети. Підлив масла у вогонь взаємної ненависті Микола II, наклавши на зазначений доповідь резолюцію наступного змісту: "Саме це сусідство і підтримує в терських козаків їх старовинну дідівську завзятість".

Подібна політика Російської Імперії призвела до того, що широке поширення серед горців отримало абречества (абрек — "молодець, молодець, розбійник") — явище хоч і характерне для Кавказу, але в умовах царської політики по відношенню до кавказьким народам придбала зовсім інший масштаб. За тяжких умов життя, через безправ'я, безгрошів'я, бездоріжжя, відсутності шкіл і лікарень горяни йшли в абреки, нападали на міста (Владикавказ, Грозний, Кизляр), проникали в далекий Караногай, гнали худобу, забирали в полон багатих людей для викупу.

В якості журналіста "Терека", Капельгородський спробував вивчити причини такого стану справ. Зібраний ним в Чечні і Караногає багатий матеріал став основою для доповіді, зробленої Ф.О. Капельгородський в 1909 році на редакційній вечірці літературно-наукового журналу "Російське багатство", який очолював відомий письменник В.Г. Короленка. Доповідь викликала великий інтерес, — його довелося повторити в клубі громадських діячів перед членами Державної Думи, серед яких виявився помічник військового міністра генерал-лейтенант А.А. Поліванов (майбутній військовий міністр і голова Особливої наради з оборони держави). Поліванов запропонував Капельгородський скласти письмову доповідну записку з цього питання. За словами самого Капельгородського, записка ця "з'ясовувала економічні причини абречества і пропонувала по суті шаблонні, але необхідні заходи". Але записка виявилася вкрай затребуваною, оскільки столипінської уряд активно шукало шляхи виходу з ситуації, що склалася, і вже через два дні відбулася зустріч Капельгородського з прем'єр-міністром П.А. Столипіним, який задав журналісту ряд додаткових питань.

Результатом записки і що послідувала зустрічі стало те, що Капельгородський запропонували зайняти в Караногає посаду начальника дільниці (пристава), для проведення в життя реформ, покликаних покращити ситуацію серед караногайцев, обіцяючи при цьому повну господарську ініціативу і всіляку підтримку у всіх

культурних починаннях.

Після деяких роздумів Капельгородський дав свою згоду, але висунув при цьому ряд умов. Перш за все, він зажадав негайної заміни всього складу управління караногайском ділянки та повної ревізії з віддачею під суд всіх винних. Також Капельгородський назвав серед умов створення авторитетної комісії для з'ясування і задоволення невідкладних потреб кочівників.

Такі різкі вимоги були цілком виправдані. Справа в тому, що на момент призначення Капельгородського караногайском приставом в Караногает процвітало розкрадання громадських сум, які зберігалися на депозитах військового відомства, з боку посадових осіб. Їх витрачали на відрядні представникам влади, на підкуп старійшин, на покупку дорогих меблів. При річному жалуванні в 180 рублів караногайском пристава витрачали з громадської казни до 1,5-2 тисяч рублів, не піклуючись про життя простих степовиків. На громадські кошти караногайцев був побудований міський театр у м. Владикавказі, в той час як самі караногайці "вимирали в своїх степах в неможливих умовах кочового побуту без медичної допомоги, без освіти, без належного захисту людських прав".

Зайнявши на початку 1910 року нову посаду, Капельгородський не зупинився перед віддачею під суд декількох впливових чиновників, викритих їм у хабарництві, в тому числі і свого помічника Васіліхіна, а також заступника отамана відділу полковника Алейникова. Наступним кроком нового пристава стало відновлення старої водополівної каналу, яка була потрібна для відновлення землеробства на місцевих заливних землях. Причому цей крок Капельгородський зробив всупереч формальному забороні обласного правління, за що отримав від начальства догану і, одночасно з цим, — дозвіл на використання каналу, оскільки чиновники не змогли проігнорувати її необхідність.

У 1913 році на громадські кошти Капельгородський почав буріння артезіанських колодязів, в результаті чого Караногай отримав багатющу артезіанську воду, а в ставці караногайском приставства Тереклі (розташованому поруч з кочовим ногайським аулом Тереклі, нині — Тереклі-Мектеб) з'явилася можливість спорудити водопровід, закласти сад і парк, збереглися до наших днів, завести величезний рибний ставок (пізніше осушене і перетворений на стадіон). Через багато років, в 1934 році, Капельгородський напише роман "Артезіан" (опублікований лише в 1974 році), задум якого виник у письменника-реформатора саме в караногайском період свого життя. У грудні 1910 року в газеті "Терек" він написав такі рядки, присвячені караногайском піщаними барханами: "Кожен їх шматочок за вмілого господарювання можна було б перетворити на земний рай, засадити лісами, зупинити згубні суховії, змінити сам клімат ...".

Одночасно з бурінням артезіанських свердловин, було розпочато будівництво вкрай необхідних громадських будівель: школи з пансіоном і майстернями, народного дому з громадською бібліотекою, маленькою електростанцією (на 30 лампочок) та кінотеатром, управління ділянки, складу сільськогосподарських машин і знарядь, громадської стайні. У 1912 році був відкритий щотижневий базар, а також організовано

споживче товариство, що захищало караногайцев від завищених апетитів торговців. Філіп Осипович провів і шкільну реформу, почавши навчання у знову побудованій школі за своєю власною методикою. Завдяки цій методиці, караногайськом діти буквально через місяць починали говорити, читати і писати по-російськи. Пізніше Капельгородський ввів ще одне нововведення: один день навчання російською мовою, другий день — на караногайськом. Як зазначав сам письменник: "В розумній тяжкості народної освіти караногайці йдуть попереду своїх сусідів-станичників (тобто козаків), не шкодують гроші на навчання своїх дітей і готові на будь-які жертви".

Всього Капельгородський прожив серед кочівників-караногайцев сім років. Але не тільки адміністративно-господарська діяльність займала його — Філіп Осипович активно вивчає традиції та побут караногайцев, результатом чого стала унікальна рукопис повної історії караногайцев з XII ст. до 1928 р. "Караногай країна кочівників і патріархального побуту". У Кизлярі Капельгородський починає працювати над повістю "Ашхаду" ("Я свідчу"), присвячену трагічну любов сироти Каірбека і його нареченої Отарбіке, в якій він описав нестерпні умови життя караногайцев.

У травні 1917 року Капельгородський переїздить до Владикавказу, а в січні 1918 року повертається в Україну, перепливши човном Азовське море. Тут деякий час працює вчителем на Лубенщині, виступаючи активним прихильником українізації — за що і був заарештований, але втік з-під арешту в Прилуки. У Прилуках Ф.О. Капельгородський підтримував Директорію Української Народної Республіки, з головою якої — Симоном Петлюрою — був дружний ще з часів семінарії. Повернувшись на початку 20-х років в Лубни, Капельгородський працював редактором газети "Вісті ревкому", потім — "Червона Лубенщина", але 1921-1922 рр.. був ненадовго заарештований за участь у "націоналістичній повстанській організації". У 1924 році Ф.О. Капельгородський переїздить до Полтави, де очолює відділ газети "Більшовик Полтавщини". Тут письменник проведе решту життя життя. 19 березня 1938 Пилипа Йосиповича Капельгородського звинуватили в участі в "підпільній націоналістичній контрреволюційній військово-повстанській організації, що б своїм завданням підготовку збройного повстання з метою повалення Радянської влади і відновлення капіталістичного ладу в Україні". Пригадали йому і час, проведений в Караногі — більшовицькою владою Капельгородський був звинувачений в тому, що "як великий царський чиновник здійснював колонізаторську політику царського уряду щодо кочових племен". Постановою Особливої Трійки УНКВС по Полтавській області від 5 квітня 1938 Капельгородського засудили до розстрілу, "як найлютішого ворога компартії і радянської влади", і 23 червня вирок був приведений у виконання.

Діяльність Ф.О. Капельгородського на благо караногайцев, його щирість у стосунках з ними здобуло письменникові любов степовиків. І зараз ім'я Пилипа Йосиповича Капельгородського відомо в Дагестані, і пригадується тільки з повагою. Відомий дагестанський письменник Дмитро Трунов писав: "Для мене особисто ім'я Пилипа Капельгородського священно. Його життя дійсно подвижницька. Необхідно знати, що таке Караногай, щоб зрозуміти, що для нього означає ім'я диво-людини з України.

Дагестанці зобов'язані з вдячністю носити в серцях ім'я письменника ... ". Народний поет Дагестану Расул Гамзатов написав українському письменнику Михайлу Стельмаху: "подвижницьку працю вашого земляка Пилипа Капельгородського в ім'я кращого майбутнього ногайського народу зобов'язує нас найуважнішим чином віднестися до увічнення його славного імені".

Про те, як самі ногайці ставляться до особистості Ф.О. Капельгородського і про його роботі, присвяченій історії ногайського народу ми попросили розповісти старшого наукового співробітника Центру етнополітичних досліджень РАН Ахмета Ярликапова, одного з провідних фахівців з історії та культури ногайців, автора монографії "Іслам у степових ногайців":

"Минуло вже майже сто років з тих пір, як Капельгородський покинув Ногайський степ, а її вдячні жителі досі його пам'ятають і згадують добрим словом. Пилипа Йосиповича старше покоління називало "прістоп ", вкладаючи в це слово не те, що він був царським чиновником, а те, що він був турботливим керівником, дійсно дбає про народ і його потреби. В центрі Ногайської степу, колишній ставці Тереклі, а нині восьмитисячного районному центрі Тереклі-Мектеб досі стоять і служать будівлі, побудовані при Капельгородський. Вдячні степовики дбайливо спорудили пам'ятник на місці першого артезіанського колодязя, пробуреного з ініціативи пристава — навіть через рівно сто років він дає воду, яка сьогодні йде на зрошення заставленого ним же прекрасного парку.

Щоб зрозуміти значення зробленого Капельгородський для ногайців, необхідно розуміти, що собою являв Караногай в той час. Ногайська степ, розташована в межиріччі Терека і Куми, стала притулком для ногайських племен, що залишилися після довгих перипетій, пов'язаних із втратою державності і великих степових володінь, без своїх володарів — мурз. Тому їх називали "караногайци", від ногайського "кара" — чорний, простий. Це була лише невелика і бідна частина численного перш народу, орди якого були змушені покинути свої рідні місця і більшою частиною виселитися на територію Османської імперії. Ногайський степ, що в межиріччі Терека і Куми, царські власті милостиво залишили перш грізним кочівникам, де вони тихо вимирали — ці степи розташовувалися в зоні різко континентального клімату, без річок і хороших джерел води. Грунт був солончакової, краєвид в основному напівпустельний. Не маючи якісної системи освіти, в умовах законсервованого і ізольованого патріархального побуту, караногайци були хорошою здобиччю для різного роду шахраїв і пройдисвітів. Першими серед них були царські чиновники, які на караногайском народний капітал будували театри і кораблі, від яких самому караногайском народу не було ніякої користі.

Саме в такому тяжкому становищі Філіп Осипович і застав караногайском народ, який знаходився в тяжкому становищі, без перебільшення, в стані вимирання. Капельгородський, звичайно, не міг кардинально змінити положення народу в рамках усталеної системи. Але навіть те, що йому вдалося, було воістину революційно. Артезіанські колодязі дали степовикам якісну, чисту і холодну воду, яка дозволила

зменшити захворюваність, а також вирішити проблему забезпечення основного їх багатства — худоби — якісною водою. Народний капітал не розкрадався, а використовувався вперше дійсно на потреби самого народу — будувалися школи, електростанції та інші потрібні споруди. Поява води дозволило в центрі напівпустельній Ногайської степу влаштувати самий справжній оазис — а кочівники стали переймати у росіян і українців аграрну культуру.

Про краї, який Філіп Осипович безсумнівно любив, він написав кілька творів. Але є ще важливе письмове спадщину, яка все ще чекає свого видання. Так, в одному примірнику в рукописному фонді Інституту історії, археології та етнографії Дагестанського наукового центру Російської академії наук зберігається рукопис його роботи "Караногай", яка є найціннішим джерелом з історії та етнографії цього краю. Хочеться сподіватися, що і ця його робота побачить нарешті світ ", — розповів Ахмет Ярликапов.

А нам залишається тільки шкодувати про те, що у себе на батьківщині, в Україні, Пилип Капельгородський відомий переважно лише як письменник, а його діяльність в якості реформатора Караногая і його унікальний сходознавчих праця залишаються маловідомими і незатребуваними.